

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

Oğuz Türklərinin Begdilli boyunun qurduğu Xarəzmşahlıq imperatorluğunun Gəncəni tutması.

Həmin dövrdə Zaqafqaziya üçün,xüsusən Azərbaycan üçün yeni hadisələr yetişməkdə idi.Begdilli Xarəzmşahlıq dövlətinin şərəfini qorumağı Məhəmməd şahın vəfatından sonra onun oğlu Cəlaləddin Mənguberdi (1220-1231) öz öhdəsinə götürdü. Şücaətli Cəlaləddin yadelli işğalçılarla açıq müharibəyə girdi.

Bu müharibə on il davam etdi.Çox çətinliklə də olsa Cəlaləddin İranın bir hissəsini geri ala bildi.Lakin şücaətli sərkərdə olmasına baxmayaraq uzaqgörən siyasətçi deyildi.Tutduğu ölkələrdə nə əhalini,nə sərkərdələri,nə də feodalları öz tərəfinə çəkə bilmədi.

Cəlaləddin Qəznədə (Əfqanıstan) Çingiz xana qarşı vuruşmaq üçün ordu yığdı. Onlar Hind çayının sahilində görüşdülər.Burada Çingiz xan açıq-aşkar üstünlük təşkil edirdi.Cəlaləddin çıxılmaz vəziyyətdə olduğunu görəndə anasını,arvadını və başqa qadınları suya atmağı əmr etdi ki,onlar düşmənin əlinə keçməsinlər,özü isə atın belində qayadan çaya tullandı,sonra üzüb o biri sahilə çıxdı.Amansız düşmən onun bu cəsarətinə mat qaldı.

Sağ qalmış yaxın adamları ilə birlikdə Cəlaləddin ölkənin dərinliklərində özünə qoşun yığdı və üç il Hindistanda qaldı.Sonra o,İrana qayıtdı.Xorasanın çox hissəsi onun tərəfinə keçdi. Amma bu dəfə də Cəlaləddin uzaqgörənlik eləyə bilmədi.O,bağışlanmaz səhvlər edirdi. Orta Asiyanın,İranın,Zaqafqaziyanın Türklərini birləşdirib ümumi düşmən monqollara qarşı vuruşmaq əvəzinə o,özünü səlcuq sultanlarının Oğuz Türklərini bir vahid dövlətdə birləşdirməsini özü üçün nümunə götürərək davamçılıqlarını etmədi.

Çingiz xanın qoşunlarının qarşısından geri çəkildikən Cəlaləddin Azərbaycanı,Təbrizi tutdu.Ordu ilə Gürcüstana hərəkət etdi.

Gürcüstan Azərbaycan hökmdarı Muzəffərəddin Özbəkə (1210-1225) birgə Cəlaləddinə qarşı vuruşmaq üçün danışığa başladı.Atabayə göndərilən məktubda deyilirdi ki,əgər biz sənə ilə birləşməsək,o əvvəl sənənin ölkəni tutacaq,sonra da mənimkini. Lakin Cəlaləddin əvvəlcədən xəbərdarlıq edib onları birləşməyə qoymadı.

Onun niyyəti bütün Zaqafqaziyanı tutmaq,burada yerləşmək və buranı gələcəkdə monqollarla mübarizədə istinadgah eləmək idi.Gürcülər 70 minlik qoşunla Begdilli boyuna Xarəzmşaha güc gələ bilməyib məğlub oldular.Elə 20 min nəfər gürcü əsgəri döyüşdə həlak oldu.Cəlaləddin Tiflisdə üz qoyub getməyə hazırlaşanda qəflətən onu Təbrizə çağırdılar.Orada onun əleyhinə xalq üsyanı başlanmışdı.

Şəmsəddin Ət-Toğray dəfələrlə öz şəhərini monqollardan müdafiə edən üsyançılara başçılıq etmişdi.Bu dəfə də o,Cəlaləddinə qarşı qalxmış xalq üsyanına başçılıq etdi.Fikri də bu oldu ki,Təbrizi əsil,qanuni hökmdarı Özbəyə qaytarsın,sonra da gürcülərlə birləşib Cəlaləddinə ağır zərbə vursun.

Cəlaləddin Təbrizə qayıdıb üsyanı yatırdı.Başçıları ölüm hökmünə məhkum etdi,iştirakçıların çoxunu isə həbsxanaya saldırdı.Eldəgizlər dövlətinin axırncı hökmdarı Özbək xan öz paytaxtı Təbrizi qoyub Gəncəyə qaçmağa məcbur oldu,oradan da Əlincə qalasına getdi,Cəlaləddinin ordusu şimali Azərbaycana üz tutdu.

Gəncə canişini Camaləddin Əl-Kumi öz var-dövlətini saxlamaq məqsədi ilə şəhəri döyüzsüz xarəzmilərin başçısı Urxana təhvil verməyə tələsdı.

1225-ci ildə Xarəzmşah qo-

Özbəyin oğlu Xamuş ona qiymətli daş-qaşdan qayıq bağışlamışdı ki,bu daş-qaşın ən qiymətli ovuc boyda yaqut idi.Cəlaləddin bu qayıqı 1231-ci ilə qədər-monqollar ona hücum edib əlindən alana qədər taxırdı.

Xamuş yalnız adda xarəzmşahın yanında idi,amma sultan ona heç diqqət yetirmirdi.Mənbədə deyilir ki,nəhayət o,elə bir hala düşdü ki,kasibçılıqdan ailəsini saxlaya bilmədi.Ona görə o, sultandan icazəsiz çıxıb Əla-əd-dinin-ismailitlərin hökmdarının yanına gəldi.Əcəl onu Alamuta gətirib çıxarmışdı.Bir aydan sonra o, öldü.

Şəhəri idarə üçün bütöv xarəzm məmuru ştatı təyin olundu.Cəlaləddinin vəziri Şərəf-əl-mülk Gəncəyə vergi yığmağa öz yaxın adamını əl-Kafini divanın vəkili kimi göndərdi.Urxan isə bu vilayətdə divanın hər sahəsinə (hətta hüququ çatmadığı sahələrə belə) qarşırdı ki,bu da

xalq üsyanları qalxmaya başladı. Hüquqları tapdalanmış yerli feodallar da bu üsyanlarda iştirak edirdilər.**Cəlaləddin onlara amansızcasına divan tutdu.Üsyançıların başçıları olan əmirləri taxta yəhərə bağlanmış halda Gəncəyə,vəzir Şərəf-əl-mülkün sarayının qapısına gətirdilər.Oradan onları Təbrizə gətirib qandalda qazıların,şeyxlərin qarşısında mühakimə etdilər.Cəlaləddin məhkəmədə soruşdu ki,siz belə bir vaxtda belə bir sultana qarşı üsyanlar edənlər haqqında nə fikirdəsiniz.Buna qazı Qurandan misalla cavab verdi və dedi ki,Allahın və onun əlcisinin əleyhinə çıxan,ölkədə qarışıqlıq salan bir adamın cəzası öldürülmək,şaqqalanmaq və ya torpağından qovulmaqdır.Cəlaləddinin əmri ilə Təbrizin meydanında iki dar ağacı quruldu.Günahkarlar asıldı.Mənbədə deyilir ki,bundan sonra Azəbaycanda ixtişaşlara son qoyuldu.**

rə bilmədilər. Nisəvi yazırdı ki,onlara xəbərdarlıq oxunanda barmaqları ilə qulaqlarını tutur,patllarına bürələnib öz sözlərində dururdular.Yalnız dəfələrlə gəncəliyə satqınlıq edən şəhər rəisi Camal-əd-din məmurların tərəfinə keçdi.

Sultan görəndə ki, könüllü təslimə ümid yoxdur, üsyanı yatırımaq üçün öz qoşunu ilə gəldi.Şəhər ətrafındakı bağların birində yerləşib yenə "təslim olsalar,tam bağışlanacaqlarını" vəd edərək,gəncəliyə yola gətirməyə çalışdı.Lakin bu,cəsur gəncəliyə heç təsir etmədi.Bəndər əsil xalq mübarizi kimi,məqsədinə çatmaq üçün möhkəm dayanmışdı.Bir neçə gündən sonra üsyançılar sultanla açıq döyüşə girməyi qərara aldılar,bağa girib onun çadırına bir neçə ox atdılar (bu açıq döyüşə işarə idi).Cəlaləddinin yaxşı silahlanmış və hazırlanmış ordusu var idi.Onlar amansızlıqla üsyançıları biçməyə başladılar.Qoşun

1231-ci il Gəncə üsyanı

şunları Gəncəni tutdular.Əlincədə Özbək biləndə ki,Cəlaləddinin qoşunları Gəncə və onun ətraf əhalisini soyub –talayırlar,sultana şikayət yazır ki,xahiş edirəm bu mahala uzanan əlləri saxlayasınız.Cəlaləddin də Gəncəni həm öz adamlarından,həm də başqalarından qorumaq üçün oraya xeyli adam göndərdi.

Beyleqan,Bərdə və Şəmkir də Gəncənin günündə idilər.Azərbaycanın çox hissəsini tutandan sonra Cəlaləddin Gürcüstana,Tiflisdə çar olmaq üçün üçüncü dəfə hücum etdi.

Tiflis əhalisi silahlanıb müdafiə olunurdular.Yalnız darvazaların birini qoruyan satqınlığı ucbatından Cəlaləddin şəhərə girib onu aldı (1226-cı il).Dini fanatik olan Cəlaləddin məcburi xristianlara müsəlmanlığı qəbul etdirdi.

Cəlaləddin bütün Zaqafqaziyanı ələ keçirdi.Gəncəni özünə iqamətgah seçdi,burada özü və vəziri Şərəf-əl-Mülk özlərinə xüsusi saray seçdilər.Divan üçün xüsusi ev ayrıldı.Sultan Gəncədə bütün Azərbaycan əhalisi üçün məhkəmə qururdu.Burada Cəlaləddin diplomatik münasibətləri qaydaya salmaq üçün Qərbdən gələn səfirləri qəbul edirdi.Nisəvi deyir ki,Cəlaləddin Gəncəyə gələndə

Urxanla əl-Kafi arasında münəqişəyə səbəb olurdu.Şərəf-əl-mülk Urxandan şikayət edirdi.İş o yerə çatdı ki,sultan özü bu münəqişəyə qarışırdı və Urxanı saraya qaytardı.Lakin Tiflis xarəzmşah tutulandan sonra Şərəf-əl-mülk orada qaldı.Urxan isə Gəncəyə qayıtdı.Gəncədə rahatlığın təmini üçün buraya xarəzm hərbi hissəsi qoyuldu.

Məmurların özbaşınalığı Gəncə əhalisinin üzərində ağır yük idi.Çoxlu vəsait tələb edən fasiləsiz müharibələr,hesaba gəlməyən vergilər əhalinin üzərinə düşürdü.

Xarəzmşahın sarayını və məmur aparatını saxlamaq üçün çoxlu miqdarda vəsait tələb olunurdu ki, bunu da bütün Azərbaycan ərazisində müxtəlif vergilərlə yığırdılar.Xəracı ikiqat,üçqat artırırdılar. Xarəzmşahın xəzinəsi beləliklə dolurdu.

1227-ci ildə Urxanın Gəncədəki özbaşınalığına-soyğunçuluğuna görə dindarlar öldürüldülər.Şərəf-əl-mülkü də öldürmək istəyirdilər,lakin sultan sarayında olduğundan onu öldürə bilmədilər.Onun iki qulluqçusu qarçarkən tutuldular və öldürüldülər.

1231-ci il Gəncə üsyanı

Bütün Azərbaycanda Begdilli boyunun məmurlarına qarşı

Əslində isə üsyanlara nəinki son qoyulmadı, əksinə daha da gücləndi. Azərbaycanın xalq kütlələri inalda müqavimət göstərirdi. Belə üsyanlardan ən güclüsü 1231-ci ildə Gəncədə oldu.Nisəvi Cəlaləddinə yazırdı ki,mənim ən çox qorxduğum şey baş verdi:Gəncədə pis əlamət özünü göstərir. Ağır vergilərdən bezmiş camaat xarəzm məmurlarını öldürməyə başladılar.Üsyançılara naməlum Bəndər başçılıq edirdi.Onun arxasınca şəhər əhalisinin əksər hissəsi gedirdi.Bəndər varlıların pullarını,var-dövlətlərini alıb öz tərəfdarlarına paylayırdı.Nisəvi yazırdı ki,onun ziyanı yalnız üsyanda iştirak etməyənlərə dəyirdi.

Cəlaləddinin əsgərlərini qovandan sonra şəhər yenilməz gəncəliyərin əlində qaldı.Cəlaləddin üçün daxili narazılığı ləğv etmək vacib idi.Danışıqlara o,katibi Nisəvini və vəzir Xanbərdini göndərdi.Onlar Gəncədən az aralı,Sir adlanan yerdə dayandılar və üsyançılara təslim olmağı təklif etdilər.Əks-təqdirdə onlara ağır cəza verəcəklərini bildirdilər: "Qoy hər kəs təsəvvür eləsin ki, göz yuxuya,qəlb rahatlığa həsrət qalanda necə olur,üstəlik də yığıldığı var-dövlətin hamısı gedə...".Lakin Bəndəri, nə də gəncəliyəri mübarizədən döndə-

gəncəliyəri qıra-qıra şəhərə girdi.

Bir də belə hadisə eşitmək üçün Cəlaləddin şəhərin tanınmış varlılarını yanına çağıraraq üsyanın təşkilatçılarından siyahısını istədi. 30 adamın adı verildi.Onlar sultan sarayının darvazası önündə amansızcasına öldürüldülər.Başları vuruldu,bəndənləri isə əhali çox olan yerə şəhər darvazalarının önünə gətirildi ki,bu dərs başqalarına görk olsun.

Bəndər öz xalqının azaldığı uğrunda, ağır istismardan öz doğma şəhərini azad etmək uğrunda mübarizə aparən üsyan başçısı siyahısından seçildi. Böyük Səlcuq sultanı Məhəmmədin Gəncədə qoyduğu sultan taxt-tacını dağıtdığına görə onu dəhşətli cəzaya məruz qoydular: Bəndərin bədənini hissələrə böldüdü-bu nümunəvi cəza tədbiri idi.Beləliklə Bəndərin başçılığı ilə Gəncə üsyanı amansızlıqla yatırıldı.

Bir qədər Gəncədə qalan Cəlaləddin gələcək üçün plan hazırlayırdı.Gəncə onun axırncı müfəffəqiyyəti oldu. Tərəfdarları get-gedə azalırdı.Köməyə çağıranda da heç kim gəlmirdi.Bir az qalan qoşunu ilə o,Kürdüstan yola düşdü. Onun izinə düşmüş monqolların yaxınlaşdığını eşidib Amid dağına qaçdı və orada öldürüldü.